

İSLAM'A GİRİŞ
EVRENSEL MESAJLAR

YeniŞafak

Kültür Armağanı

Eserin her türlü basım hakkı Diyanet İşleri Başkanlığı'na aittir. Bir kültür hizmeti olarak promosyon formatında kullanılmak üzere Yeni Şafak Gazetesi'ne basım yetkisi verilmiştir. Yeni Şafak'ın ücretsiz olarak sunduğu bu eser, izinsiz olarak kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, para ile satılamaz.

Genel Koordinatör: *Prof.Dr. Mehmet Görmez*
Editör: *Prof.Dr. Mehmet Paçacı*
Yayın Yönetmeni: *Dr. Yüksel Salman*
Yayın Koordinasyon: *Dr. Ömer Menekşe*

Redaksiyon, Grafik ve Tasarım: TN İletişim
Son Okuma: *Dr. Hafsa Fidan*
İç-Tasarım: *Mehmet Emin*
Kapak Tasarım: *Hakan Özaslan*
Baskı: *Sistem Matbaacılık, Yılanlı Ayazma Sk. No:8 Davutpaşa/İstanbul Tel: 0212 482 11 01*

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 709
İlmi Eserler Serisi: 121

3. Baskı, Ocak 2010, İstanbul
2010-34-Y-0003-709
ISBN 978-975-19-4215-9

Bu kitap, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 01.06.2004/53 tarih ve sayılı kararıyla basılmıştır.

© Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

İletişim Adresi

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı, No:147/A Çankaya / Ankara
Tel.: 0312. 295 72 94 - Faks: 0312. 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Yeni Şafak Abone ve Dağıtım Departmanı
Yeni Doğan Mh. Kızılay Sk. No: 39/1 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: 0212 612 29 30 Faks: 0212 612 19 03

İÇİNDEKİLER

9	SUNUŞ
	1. BÖLÜM KAYNAKLAR ve ÖĞRETİ
	KAYNAKLAR
11	KUR'AN Prof. Dr. Sadık Kılıç
22	SÜNNET Doç. Dr. Bünyamin Erul
34	İCTİHAD ve TECDİD Prof. Dr. Hayreddin Karaman
	AHLAK
49	İSLAM AHLAKI Prof. Dr. Recep Kılıç
	İBADET
65	İBADET Prof. Dr. Mehmet Erdoğan
	HUKUK ve SOSYAL HAYAT
76	HUKUK ve SOSYAL HAYAT Prof. Dr. Ahmet Yaman
	2. BÖLÜM MEDENİYET
87	KELAM Prof. Dr. M. Saim Yeprem
	DÜŞÜNCE
96	FIKIH USÛLÜ Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez

107	FELSEFE Prof. Dr. İlhan Kutluer
117	TASAVVUF Prof. Dr. Mustafa Kara
	DİNİ METİNLERİN YORUMU
127	TEFSİR Prof.Dr. Mehmet Paçacı
139	HADİS Prof.Dr. Mehmet Emin Özafşar
155	FIKİH Prof. Dr. Hamza Aktan
	DÜŞÜNCE EKOLLERİ
165	EHL-İ SÜNNET MEZHEBİ Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz
184	ŞİİLİK Prof. Dr. Hasan Onat
201	DİĞER FIRKALAR Prof. Dr. A. Saim Kılavuz
	BİLİM
214	İSLAM DÜNYASINDA BİLİM Prof. Dr. Esin Kahya
	SANAT ve ESTETİK
226	SANAT VE ESTETİK Beşir Ayvazoğlu
	İKTİSADİ ve TİCARİ HAYAT
241	İSLAM MEDENİYETİNDE İKTİSADİ HAYAT Prof .Dr.Ahmet Tabakoğlu

3. BÖLÜM
TARİH

- 255 İBRAHİMİ GELENEK
Prof.Dr. Ömer Faruk Harman
- 261 İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NDA
POLİTİK, DİNİ ve KÜLTÜREL DURUM
Prof. Dr. Mehmet Paçacı
- 272 HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ
Prof. Dr. İbrahim Sarıçam
- 281 DÖRT HALİFE DÖNEMİ
Prof. Dr. Ahmet Önkal
- 305 EMEVİLER DÖNEMİ
Prof. Dr. İrfan Aycan
- 321 ABBASİLER
Prof. Dr. Nahide Bozkurt
- 331 ENDÜLÜS
Prof.Dr. Mehmet Özdemir
- 344 SELÇUKLULAR
Doç. Dr. Abdurrahman Acar
- 362 OSMANLI DEVLETİ
Prof. Dr. Mehmet İpşirli

4. BÖLÜM
ÇAĞDAŞ DURUM

ÇAĞDAŞ İSLAM DÜNYASI

- 381 GÜNÜMÜZ İSLAM ÜLKELERİ
Doç. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez

- 407 MÜSLÜMAN AZINLIKLAR
Prof. Dr. Mehmet Özdemir
- ÇAĞDAŞ DÜŞÜNCE AKIMLARI
- 419 İSLAM DÜŞÜNCE DÜNYASINDA GELENEKSELÇİ EKOL
Yrd.Doç.Dr. Hüseyin Yılmaz
- 429 İSLAM ve MODERNİZM –“İHYA”, “TECDİD” ve “İSLAH”–
Doç.Dr. Necdet Subaşı
- ÇAĞDAŞ SORUNLAR
- 441 İSLAM ve DEMOKRASİ
Yrd.Doç.Dr. Ahmet Hadi Adanalı
- 451 İNSAN HAKLARI
Prof. Dr. Ali Köse
- 463 İSLAM ve ÖTEKİ DİNLER
Doç. Dr. Bülent Şenay
- 472 DİNLER ARASI DİYALOG
Doç.Dr. Mahmut AYDIN
- 484 ÇAĞDAŞ SORUNLAR BAĞLAMINDA İSLAM ve KADIN
Dr. Hafsa Fidan
- 501 “ŞİDDET”
Dr. Recep Alpyağılı

İSLAM AHLAKI

Ahlak sadece insan için geçerlidir. İnsan dışındaki canlıların davranışları, ahlaki değerlendirmeye tabi tutulmaz. Hayvanların ahlakı yoktur çünkü onların zekâları 'iyi' ve 'kötü' hareket kavramlarının doğmasına, üstelik bu davranışların mükâfat ve ceza ile karşılanabilmesi için bir sosyal düzenin kurulmasına yetecek kadar gelişmemiştir. Bu basit gerçeği bildiğimiz için hayvanların hareketlerini insanlarınki gibi değerlendirmiyor, onları sadece iyi hareketleri yapmaya ve kötü hareketleri yapmamaya şartlandırıyoruz.

'Şartlı öğrenme', çok defa insan için de geçerlidir ama insanlar kendilerine öğretilen ahlaki kaideler üzerinde düşünmek, bunları benimsemek veya yanlış bulmak yeteneğine sahiptir. Demek ki ahlakın söz konusu olduğu yerde mutlaka, iyi ile kötüyü ayırt edebilecek zihin olgunluğuna erişmiş bir insan vardır. Ama ahlaki davranışın bir de sosyal yönü vardır. İnsanlar bir arada, yan yana yaşamasaydı ahlaktan söz edilemezdi. Şu hâlde ahlak, insanlar arası ilişkilerin, yani toplum hayatının gerektirdiği davranışlarla ilgili bir kavramdır.

Ahlak kelimesi Arapça *hulk* (veya *huluk*) kelimesinin çoğulu olup Türkçede tekil olarak kullanılır. "*Hulk*, din, tabiat, huy ve karakter gibi anlamlara gelir."¹ İngilizcede, ahlak karşılığında kullanılan *moral* kelimesi de Latince *moralis* kelimesinden türetilmiştir. *Moralis*; âdet, karakter, hâl ve hareket tarzı demektir.²

Büyük İslam bilgini Gazâlî, kelimenin açıklamasını şöyle yapar: "Ahlak, nefiste yerleşmiş bulunan bir yetidir (melekedir) ki ondan fikrî bir zorlamaya lüzum kalmaksızın davranışlar kolayca ortaya çıkar."³

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "Hulk", Beyrut 1956, X. 86.

² Ed. by C. T. Onions, *The Shorter Oxford English Dictionary*, "Moralis", Clarendon Press, Oxford 1950, I. 1280.

³ Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Mısır 1302, III. 49.

Ahlak terimi: a) Umumi bir hayat tarzını b) Bir grup davranış kuralını c) Davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikrî bir araştırmayı ifade etmek üzere, üç farklı şekilde kullanılır. Ahlak terimi “Budist ahlakı veya Hıristiyan ahlakı derken birinci tarzda; meslek ahlakı veya iş ahlakı derken ikinci tarzda kullanılır. Ahlak terimi, üçüncü tarzda kullanıldığında, felsefenin bir kolunu ve ahlak felsefesini ifade eder.”⁴

‘İslam ahlakı’, İslamiyet’in sunmuş olduğu hayat tarzını anlatmak için kullanılır. İlahî kaynaklı diğer dinlerde olduğu gibi İslamiyet de din olarak, insanlığa bir hayat tarzı sunar. İnsanların nasıl yaşaması gerektiğini, nasıl bir hayatı sürerse mutlu olacağını öğretir. İslam’ın sunmuş olduğu hayat tarzının yani İslam ahlakının ne olduğunu en kısa yoldan öğrenebileceğimiz ilk kaynak, Kur’an-ı Kerim’dir. Kur’an, Peygamberimizi insanlara gönderilmiş en güzel ahlakî örnek olarak tanımlar. Allah Teala, Peygamberimizin insanlara şöyle söylemesini ister:

De ki eğer Allah’ı seviyorsanız bana tabi olun, böylece Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayan ve esirgeyendir (Âl-i İmrân, 3/31).

Ahlak, bir yaşantı hâlidir. İslam ahlakı da en genel anlamıyla, İslamiyet’in yaşanan kısmı demektir. Peygamberimizin yaşantısının önemi de ahlakın bir yaşantı hâli olmasında aranmalıdır. Hz. Peygamber (sas.) sadece Allah’ın buyruklarını insanlara ulaştırmakla kalmaz, o buyrukları en iyi şekilde uygulayarak başka insanlara da örnek olur. Allah’ın buyrukları davranışa dönüştürüldüğü takdirde, –nasıl bir insan ortaya çıkacağı konusunda– insanlar Hz. Peygamber’in şahsında açık, somut bir model bulur. Özellikle ahlaki yaşantıda Peygamberimizi örnek almak, Müslüman insan için dinî bir görevdir. Çünkü Allah Teala Peygamber’e (sas.) hitaben “Muhakkak sen, çok yüce bir ahlak üzeresin.” (Kalem, 68/4) diye buyururken insanlara hitaben de “Gerçekten sizin için Allah’ın Resulü’nde çok güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 33/21) diye buyurur.

Ahlak, insanın yaratıcısı olan Allah ile ve yaratılmış diğer başka varlıklarla ilişkilerinde somut olarak ortaya çıkar. Her iki ilişki türünde de insan için birtakım görev ve sorumluluklar doğar. İnsanın bu görev ve sorumluluklarını a) Allah’a b) Kendisine c) Başka insanlara d) Maddi ve manevi çevresine karşı görev ve sorumlulukları olmak üzere dört grupta değerlendirmek mümkündür.

Ahlak’ın ilgi alanı, insan ve insani ilişkilerdir. Ahlak, insanı hem ‘birey’ olarak hem de ‘kendi dışındaki varlık dünyasıyla girdiği ilişki türleri içinde’ ele alır. Birey olarak insan söz konusu olduğunda ahlak, insanı, kendi kendisiyle uyumlu hâle getirmeyi hedefler. İnsanın kendi kendisiyle uyumunu sağlayabilmek için ona bir dizi ilkeler koyar. İnsanın varlık dünyasıyla ilişkisi söz konusu olduğunda ise akla ilk gelen, yaratıcısı olan Allah ile ilişkileridir.

İslam dini, insanın Allah için yerine getirmesi gereken görev ve sorumluluklarını, iman ve ibadet esasları ile belirlemiştir. Bu anlamda iman ve ibadet esaslarının önemli ahlaki fonksiyonları vardır. İnsanın Allah’a karşı olan görev ve sorumluluklarını yerine getirmesiyle hedeflenen amaçlardan birisi diğer insanlara karşı olan yükümlülüklerinde onu duyarlı hâle getirmek ve ruhsal yönden geliştirmektir.

Ahlaki davranış ile karakter arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü eylem hakkında verilen ahlaki hüküm, aynı zamanda insanın karakterini de yargular. Bu açıdan karakter, bir insanı di-

⁴ Raziel Abelson - Kai Nielsen, “Ethics, History of”, *The Encyclopedia of Philosophy*, III. 81-82.

ğer bir insandan ayıran işaret durumundadır. Bu sebeple insanın ahlaki olanı gerçekleştirebilmesi için kendisini bir karakter eğitimine tabi tutması gerekir.

Karakterin eğitilmesi, ahlakın güzelleştirilmesi demektir. Ahlakın güzelleştirilmesi ise öncelikle, insanın kötülüklerden kaçınan ve iyiliklerden haz duyan bir karakter kazanması ile mümkün olur. İslam dini, –sözünü ettiğimiz yapıda bir karakter kazandırabilmek için–, iman esaslarının yanında namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerden de bir ahlaki eğitim vasıtası olarak yararlanır.

Ahlakta esas olan davranıştır. İnsanın ahlaki olanı davranış hâline getirebilmesi için aynı zamanda hem ruhsal hem de bedensel sağlığını koruması gerekir. Bunun için de insan, bedensel yetilerine oduğu gibi ruhsal yetilerine de zarar veren sarhoş edici ve uyuşturucu olan her şeyden uzak durmalıdır. Bulaşıcı hastalıklardan uzak durmak ve temizliğe dikkat etmek de sağlığın korunması açısından oldukça önemlidir.

İnsan, sosyal bir varlıktır ve bir toplum içinde yaşamaya âdeta mahkûmdur. Bu sebeple İslam ahlakı insanı, kendisiyle olduğu gibi içinde yaşadığı toplumla da barışık hâle getirmeyi amaçlar ve insanı, toplumdaki başka insan veya insan gruplarıyla uyumlu kılabilmek için belirli değerler ortaya koyar. Bu ahlaki değerleri ve onlara bağlı olarak ortaya çıkan ilkeleri yaşantı hâline getiren insan, hem kendisiyle hem de toplumuyla uyumlu olur.

Birey Olarak İnsan

Herhangi bir sistemin ahlak anlayışını ortaya koyma teşebbüsü, o sistemin insan anlayışını önceden belirginleştirmeyi gerekli kılar. İslam ahlak anlayışında varlık dünyasıyla birlikte insanı da yaratan Allah'tır. Yaratılmış varlıklar arasında insanın özel ve şerefli bir yeri vardır. İnsanı diğer varlıklar arasında şerefli kılan birden çok özelliği vardır ki bu özelliklerden en önemlisi ilk yaratılıştaki Allah'ın ona ilahî ruh üflemesidir. Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

Allah yarattığı her şeyi en güzel şekilde yarattı. İnsanı başlangıçta çamurdan halk etti. Sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden var kıldı. Sonra da şekillendirip kendi ruhundan ona üfledi... (Secde, 32/7-10)

İnsan, taşıdığı bu ilahî ruh sayesinde, meleklerden daha üstündür ve yeryüzünde 'Allah'ın halifesi' konumundadır. Bu gerçeği dile getiren ayet-i kerime şöyle başlar:

Rabbin meleklere, 'Yeryüzünde bir halife yaratacağım.', dediğinde Melekler, 'Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek olan birini mi yaratacaksın?'... dediler... (Bakara, 2/30)

İnsanın halife olmasının anlamı, Allah'ın istediği ahlak düzenini yeryüzünde gerçekleştirmektir. Kendisine ilahî ruhtan üflenmesi ve yeryüzünde halife olması gibi özellikleri yanında, Kur'an-ı Kerim'de insan hakkında dikkat çekilen tespitlerden bazıları şunlardır: "İnsan en güzel şekilde yaratılmıştır." (Tin, 95/4). Ona, "İyiliği kötülükten ayırma gücü verilmiştir." (Şems, 91/8). Kur'an'da tabiat güçlerinin tamamının insanın emrine verildiği şu şekilde belirtilmiştir:

Allah, göklerde ve yerde bulunanların hepsini emrinize ve hizmetinize vermiştir (Câsiye, 45/13).

Gerçekten Âdemoğullarını bir izzet ve şerefe mazhar kıldık (İsrâ, 17/70).

Kur'an-ı Kerim'de, insanın bir taraftan en güzel şekilde yaratıldığına dikkat çekilirken öbür taraftan da 'aşağuların aşağısına gönderildiği' bildirilir: "Biz, insanı en güzel şekilde yaratık. Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik." (Tîn, 95/4-5). İnsan, çift boyutlu bir öze sahiptir. Onun özünde melekleri kendisine secde ettirebilecek kadar ulvi bir yön olduğu gibi onu ahlaken bayağulaştıracak başka bir yön de mevcuttur. İnsanın bu olumsuz yönlerine Kur'an-ı Kerim, çeşitli ifadelerle dikkat çeker: "İnsan zayıf olarak yaratıldı." (Nisâ, 4/28). İnsan, "Bozgunculuk yapan ve kan dökendir." (Bakara, 2/30), "Apaçık bir düşmandır." (Nahl, 16/4), "Çok nankördür." (İsrâ, 17/67), "Çok cimridir." (İsrâ, 17/100), "Pek acelecidir." (İsrâ, 17/11) ve nihayetinde "Çok zalim ve pek cahildir." (Ahzâb, 33/72).

Görüldüğü gibi insan, iyilik ile kötülük arasında bir gerilim hâindedir. İnsanın hem iyilik hem de kötülük hakkında bilgisi vardır. O, bunlardan birini seçebilecek ve uygulayabilecek güce de sahiptir. İnsan iyiliğe yönelir ve yeteneklerini o yönde geliştirirse güzel ahlaklı, kötülüğü seçer ve kendini o yönde yetiştirirse de kötü ahlaklı diye isimlendirilir. İslam dininin gayesi, insanı güzel ahlak sahibi kılmaktır. Güzel ahlaklı insanın ayırt edici vasfı, kötülüklerden kaçınıp iyilikleri istemesi ve hayatında uygulamaya geçirmesidir. Ahlakın güzelleşmesi ise bir anda olup bitecek anlık bir iş değildir. Bu, belirli bir süreci gerekli kılar.

İman ile ahlak arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Güzel ahlak, kemal seviyesindeki olgun bir imanın göstergesi durumundadır. Kötü ahlak da imandaki zaafa işaret eder. Çünkü İslam'da dinamik ve harekete geçirici bir iman anlayışı vardır. İnsanlardan sadece iman etmesi değil, aynı zamanda güzel davranışlarda bulunması da istenir. Asr suresinde şöyle buyrulur:

Asr'a yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan, iman edip güzel davranışlarda bulunanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır (Asr, 103/1-3).

İslam dini, insanın ahlakını güzelleştirmek için karakterini eğitmeye büyük önem verir. İslam, sağlam bir karakterin oluşması için önce, insanın doğru bir inanç sistemine sahip olmasını ister ve inanç sistemine uygun bir yaşantı gerçekleştirebilmesi için de iradesini güçlendirmeyi hedefler. Bunu da ibadet esaslarıyla gerçekleştirir. Ayrıca insanın ahlaki gelişimini sağlayabilmesi için ona takip edeceği bir 'ideal' sunar. Bu ideal, Hz. Peygamber'dir. Böyle bir "ideal"e dayanmayan ahlak eğitiminin başarılı olması zordur. Mümin'in alacağı karakter eğitiminin örneği, Hz. Peygamber'in karakteridir. Bu konu, ayet-i kerimede şöyle ifade edilir:

Allah'ın elçisinde sizin için üstün bir örnek vardır (Ahzâb, 33/21).

İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'in yaşanmış hayatı ile inanan insana mükemmel bir karakter eğitimi imkânı sağlar. İman esasları, insan ruhunu öylesine temizler ki insanı, Allah korkusunu her an hisseden ve her zaman Allah'ın bilincinde olan bir varlık hâline getirir. Böylece insan, girdiği her türlü ilişkide Allah'ın varlığını hayatının her anında hisseder. Allah'ın rahmetine erişmek ve gazabına uğramamak için davranışlarını çok dikkatli bir düşünme ve taşınma sonucunda ortaya koyar. Hayata karşı böyle bir yaklaşım ise irade terbiyesinin ve kendi kendini kontrolün anahtarı durumundadır.

Toplum İçinde İnsan

İslam dini, insanın hem kendisiyle hem de çevresindeki insanlarla uyumlu olmasını ister. Böyle bir uyumu sağlayabilmesi için her ilişkisinde insana birtakım değerler koyar. Bu de-

ğerlere ahlaki faziletler adı verilir. Beşerî ilişkilerinde ahlaki faziletleri eyleme dönüştüren insanlar hem kendileriyle hem de çevreleriyle uyumlu olur. Bu uyumu kurabilenlere güzel ahlak sahibi denir. Ahlaki faziletlerin sözünü edip de onları davranışa dönüştüremeyen insanlar ise kendileriyle olduğu gibi çevreleriyle de uyumsuz olan kişilerdir. Bu tür insanların sözleriyle işleri birbirini tutmaz. Böyle insanlara ise kötü ahlaklı denir.

Ahlaki faziletler ile iman ve ibadetler arasında, son derece yakın bir ilişki vardır. Bu ilişkinin hangi seviyede olduğu, temel ahlaki faziletler üzerinde tek tek dururken daha iyi görülecektir. Sözünü ettiğimiz faziletlerin başında 'adalet' gelir.

a. Adalet

Zulüm ve taşkınlığın zıddı olan adalet her şeyi yerli yerine koymak, hak edenin hakkını vermektir. Bu sebepten dolayı adalet, toplumdaki dirlik ve düzeni hem mümkün kılan hem de devam ettiren en temel ahlaki faziletlerden birisidir. Adaletle ilgili olarak Nahl suresinde şöyle buyrulur:

Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı ve yakınlarla vermeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp tutasınız diye Allah size öğüt verir (Nahl, 16/90).

Kesin bir ifade ile her insan için emredilmiş olan adalet, yaşantı hâline getirilmesi gereken ahlaki bir değerdir. Bu açıdan her insanı ilgilendirir. İnsanın adaleti yaşantı hâline getirmesinin bir anlamı da hangi işi yapıyorsa o işi hakkıyla yapması demektir. Bir başka deyişle adalet, işi nasıl yapmak gerekiyorsa o şekilde yapmaktır. Mâide suresinde Allah şöyle buyurur:

Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizlik yapmaya itmesin. Adaleti her zaman yerine getirin. Takvaya en yakın davranış şekli budur. Allah'tan korkun. Çünkü Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır (Mâide, 5/8).

Görüldüğü gibi ister birey isterse toplum hâlinde olsun adalet, girilen her türlü beşerî ilişkide gözetilmesi gereken temel ahlaki bir fazilettir. Gerek ferdin mutluluğu gerekse toplumun huzuru, adaletin sağlanmasıyla mümkündür. Çünkü bir toplumda işler, yapılması gerektiği şekilde yapılmaz, ehline teslim edilmez ve hak edenin hakkı verilmezse o toplumda dirlik ve düzenden bahsetmek mümkün olmaz.

Adaletin sağlanması, insanın doğruluktan ayrılmaması ve çifte standarda sahip olmaması ile mümkündür. Bu sebepten doğruluk da en az adalet kadar önemli ahlaki bir fazilettir. Çünkü adil olmak, tam anlamıyla doğru olmakla mümkündür.

b. Doğruluk

İslam ahlakının merkezî değerlerinden biri olan doğruluk, insanın içi ile dışının, özü ile sözünün bir olması demektir. İnsanın söylediğiyle yapıp ettiği arasındaki uyumun adı, kısaca doğruluktur. Yüce Allah, Hûd suresinde şöyle buyurur:

Seninle tövbe edenlerle birlikte, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı gitmeyin. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızın hepsini görür (Hûd, 11/112).

Ahkâf suresinde de şöyle buyrulur:

Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru olanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecektir (Ahkâf, 46/13).

Doğruluk, Mevlânâ'nın ifadesiyle, insanın ya olduğu gibi görünmesi ya da görüldüğü gibi olması hâlidir. Doğruluk, güzel ahlak sahibi insanın ayırt edici bir vasfıdır. Sözleriyle yapıp ettiği arasında uyum olmayan insanlar, Kur'an'da şu şekilde uyarılır:

Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında çok büyük bir günahdır (Sâf, 61/2-3).

Görünüşte herkes doğru görünmeye çalışır. Ancak insanın nasıl görüldüğü değil, nasıl olduğu önemlidir. İnsanların gerçekten doğru olup olmadığı ise daha çok ticari alışverişlerde ortaya çıkar. Ticari hayatta doğru ölçü ve tartı kullanmak önemlidir. Ölçü ve tartıda doğruluktan ayrılanları yüce Allah şöyle uyarır:

Vay o eksik ölçen, yanlış tartanların hâline! Başkalarından alırken dolu dolu alırlar da başkalarına verirken ve tartarken aldatırlar. Acaba bunlar, büyük bir günün yaratan Allah'ın huzuruna çıkarılacakları günü hiç akıllarına getirmezler mi? (Muaffifin, 83/1-6).

c. Güvenilir Olmak (Emanet)

Emanete riayet etmek, güvenilir insan olmak, insanın doğru ve adil olmasının tabii sonucudur. İslam dini, getirmiş olduğu ahlak ilkeleriyle Müslüman insanın her konuda güvenilir olmasını hedefler. Hz. Peygamber, Müslüman insanı, "Elinden ve dilinden güvende olunan kimse."⁵ olarak tarif eder. İnsanın elinden ve dilinden güvende olunması demek, hem bilgisinden hem de bu bilgiyle yaptığı davranışlarından emniyette olmak demektir. İnsanın hem bilgisinden hem de davranışlarından emin olunan bir Müslüman seviyesine ulaşabilmesinin bazı ön şartları olmalıdır. Bunun için insan önce, sahasında uzman olmak zorundadır. Sonra da bu bilgiyle gerçekleştireceği davranışlarını insanlığın hayırına kullanacak bir karakter yapısını kazanmalıdır. Böylece insan, bilgisiyle eylemi arasında bir ahenk kurma imkânına kavuşacaktır. Bilgisi ile eylemi arasında bu ahenği kuramayan Müslümanların, şu ayetlerin anlamı üzerinde derin derin düşünmesi gerekir:

Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında çok büyük bir günahdır (Sâf, 61/2-3).

Karşılıklı ahitleştığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Sapasağlam pekiştirdiğiniz yeminlerinizi bozmayın. Bu ahd ve yeminde Allah'ı kefil yapmışsınızdır. Allah yaptıklarınızı bilir (Nahl, 16/91).

...Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir (İsrâ, 17/34).

d. Kanaat ve Tevekkül

Kanaat, en geniş anlamıyla, insanın sahip olduğu kıymetlerin değerini bilmesidir. Mevcut olanla yetinip çalışmayı bırakmak, tembellik yapmak değildir. Aksine kanaat, gücü yettiğince çalışmak, çalışmasının sonunda elde ettiğiyle yetinmek ve başkalarının malına göz dikmemektir. Kısaca kanaat, hırs ve ihtiras sahibi olmamak demektir. Kanaat ile tevekkül, birbirleriyle yakından ilgili olan iki ahlaki değerdir. Tevekkül de insanın gerçekleştirmek istediği bir iş için gereken her şeyi yapıp sonucu Allah'tan beklemesi hâlidir. Yüce Allah şöyle buyurur:

⁵ Hadisin tam metni için bkz. Müslim, "Kitâbu'l-îmân", 14, hadis no: 41.

...Allah'a tevekkül edene Allah kâfidir. Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şey için bir ölçü tayin etmiştir (Talak, 65/3).

Tevekkül, İslami bir zihniyetin ifadesidir. İslam'da her şeyi bilen, her şeye güç yetiren ancak Allah'tır. Dolayısıyla insan, yakın vadede kendisi için faydalı gördüğü bir işin uzak vadedeki sonucunu tam olarak hesaplayamaz. Bu sebepten tevekkül eden insan, faydalı gördüğü bir işi gerçekleştirmek için gereken her şeyi yapmak zorundadır. Tevekkülün temsil ettiği zihniyette sonuç Allah'tan beklenir. Sonuç insanın beklediği gibi gerçekleşmediği takdirde, hayal kırıklığına uğranmaz. Çünkü Müslümanlar şu ayette belirtilen bir inanca sahiptir:

...Hoşunuza gitmeyen nice şeyler vardır ki sizin için hayırlıdır ve size hoş gelen nice şeyler de vardır ki sizin için zararlıdır (Bakara, 2/216).

e. Cömertlik

Cömertlik, insanın israf ve cimrilikten kaçınması hâlidir. Gereken yerde gerektiği kadar harcama yapabilmektir. Yüce Allah şöyle buyurur:

Onlar, harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar. Bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar (Furkân, 25/67).

Cimrilik yaparak elini boynuna bağlı kılma. İsrâf ederek elini büsbütün de açma. Sonra kınanmış bir vaziyette ortada kalırsın (İsrâ, 17/29).

İslam ahlakında, insanın harcamalarında geliştirmesi gereken tavra şu şekilde açıklık getirilir:

Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Fakat saçıp savurarak israf etme. Çünkü israf edenler, şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür (İsrâ, 17/26-27).

Görüldüğü gibi İslam, aşırı savurganlığı açıkça yasaklamış, cimriliği de yermiştir. İnsanı cimriliğe sevk eden değişik etkenler vardır. Bunların başında cömert davranıldığı takdirde fakirleşme korkusu gelir. Bu konuda insanlar şöyle uyarılır:

Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size kötülüğü emreder. Allah ise lütundan bir mağfiret ve zenginlik vaat eder. Allah, kudreti geniş olan, her şeyi hakkıyla bilendir (Bakara, 2/268).

f. Sabır

İnsanın sosyal hayatta karşılaştığı güçlüklerle ve sıkıntılara göğüs germesinin adı sabırdır. İnsanda iman gerçekleştikten sonra, iman gerektirdiği şekilde yaşayabilmek için sabır şarttır. Bu açıdan sabır, hayatta ciddiyet isteyen her şeyin başıdır. İslam âlimleri, sabrın iki boyutuna dikkat çeker. Birisi, insana ağır gelen elemlere katlanarak sonucunda güzellik beklemek, diğeri de lezzet ve şehvet veren şeylerden uzak durarak bunların kötü sonuçlarından korunmaktır. Bunlardan birisi sabrın olumlu boyutu, diğeri de olumsuz boyutudur. Birincisi, acı ilaçlarla tedavi olmaya, ikincisi de zehirli tatlılardan sakınmaya benzer.

Kur'an'da sabredenler şöyle övülür:

And olsun ki sizi biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme yoluyla imtihan edeceğiz. Bütün bunlara sabredenleri müjdele! Onlar bir felakete karşılaştıklarında "Biz Allah içiniz, yine O'na döneceğiz." derler (Bakara, 2/155-156).

Sabır konusunda Müslümanlara verilen öğüt şöyledir:

Ey iman edenler! Sabredin, düşman karşısında sabır ve sebat gösterin. Sınır boylarında cihad için nöbet tutun. Allah'tan korkun, kurtuluşa erin (Âl-i İmrân, 3/200).

Allah'a ve Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Aksi hâlde içinize korku düşer de kudret ve devletiniz elden gider. Sabredin, muhakkak Allah sabredenlerle beraberdir (Enfâl, 8/46).

İslam ahlakında, tek başına kalması hâlinde insanın ziyanda olacağı vurgulanır. Ziyandan kurtulabilmesi için aranan dört genel şarttan biri de sabırdır. Yüce Allah şöyle buyurur:

Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyandan içindedir. Ziyandan, ancak iman edenler, güzel iş ve eylemlerde bulunanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler kurtulabilir (Asr, 103/1-3).

Aile İçinde İnsan

Her insan bir aile içinde dünyaya gelir. İnsanın gelişip yetişmesinde, hayata hazırlanmasında ailenin önemi sanıldığından çok daha fazladır. Denebilir ki insanın sağlıklı bir şekilde büyümesi ile uygun bir eğitim ve öğrenim kazanması, biraz da ailesinin yapısına bağlıdır. İnsan için ailenin önemi ne kadar büyükse aile için de sevgi ve saygı ortamının önemi o kadar büyüktür. Çünkü sevgi ve saygının olmadığı ortamlarda ailenin varlığını koruyabilmesi mümkün olmaz.

Sevmek, sevilme ve başkaları tarafından değer verilmek gibi duyguları her insan kendi içinde duyar. Bu duyguların en iyi karşılanabileceği yer, ailedir. Ancak ailenin ne olduğu son derece iyi kavranmalıdır. Kadın ve erkeğin bir arada bulunması, her zaman ailenin oluşması için yeterli olmaz. Aile, ne kupkuru bir kurum ne de sıradan bir beraberliktir. Bütün bunların ötesinde aile, bir sevgi ocağı ve bir şefkat yumağıdır. Ailenin temeli olan bu sevgi ve şefkat duygularının kaynağında ise nikâh bulunmaktadır. Çünkü sözünü ettiğimiz anlamda aile, ancak kadın ile erkeğin nikâhlanması ile kurulmaktadır. Nikâh, kadın ile erkek arasında yoğun bir sevgi ve saygı bağının oluşmasına sebep olur. Kur'an-ı Kerim'in Rûm suresinde yüce Allah şöyle buyurur:

Ölüden diriyi, diriden de ölüyü ancak Allah çıkarır. Ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran da O'dur. İşte siz de bu şekilde çıkarılacaksınız. Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının delillerindedir. Böylece siz her tarafa yayılan birer insan oluverdiniz. Huzur bulmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet bağları oluşturması da O'nun varlığının delillerindedir. Gerçekten bunda, düşünebilen bir toplum için alınacak dersler vardır (Rûm, 30/19-21).

Toplumun ayakta tutan aile; aileyi ayakta tutan da aile bireyleri arasındaki sevgidir. Bireyleri arasında sevgi olmadığı takdirde, ailenin çözülüp dağılması kaçınılmaz bir hâl alır. Anne ile çocuğu, baba ile eşi ve çocukları arasındaki sevgi bağları kuvvetli olduğu sürece, insan güçlü, mutlu ve umutlu olur. Böylesi umut ve yaşama sevinci ile dolu insanlardan oluşan toplum da örnek bir toplum hâline gelir.

Evlat Olarak İnsan

Anne ve baba, insanın yeryüzündeki varlık sebebidir. Onların çocuklarına karşı beslediği sevgi ve şefkatin kelimelerle izahı tam olarak mümkün değildir. Bu konuda bilinen kesin bir şey varsa o da şudur: Eğer anne ve babanın, çocuğu için katlandığı fedakârlıklar olmasa çocuğun hayatta kalmasını düşünmek bile mümkün olmaz. İnsanın iyi bir eğitim alması ve iyi bir terbiye görmesi gibi konular söz konusu olduğunda ise anne ve babanın insanın yetişmesindeki katkıları, başka hiçbir kurumla kıyaslanmayacak kadar büyük olur. Bu sebepten her insan, anne ve babasına karşı yerine getirmesi gereken görevlerini çok iyi bilmeli ve onları titizlikle yerine getirmelidir. Bireyin anne ve babasına karşı yerine getirmesi gereken görevler, Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilir:

Rabbin, yalnızca Allah'a ibadet etmenizi ve anne-babanıza iyilikle davranmanızı kesinlikle emreder. Anne ve babandan biri veya her ikisi eğer senin sağlığında yaşlanırlarsa onlara karşı 'öf be!' bile deme, onları incitme, onlara sadece güzel söz söyle! Anne ve babanı esirgeyerek üzerlerine kanat ger ve onlar için 'Rabbim, küçüklüğümde onlar beni nasıl merhametle yetiştirdilerse sen de onlara merhamet et!' şeklinde dua et! (İsrâ, 17/23-24).

Demek ki her insanın, anne ve babasıyla olan ilişkisini son derece dikkat ve titizlikle koruması ve sürdürmesi gerekmektedir. Bu, hem dinî hem de ahlaki bir görevdir. Yüce Allah, insanın anne ve babasına niçin "öf be!" bile dememesi gerektiğinin açıklamasını Lokmân suresinde şöyle yapar:

Biz insana anne ve babasını vasiyet ettik. Annesi onu nice zorluklara katlanarak meşakkatle taşıdı. Çocuğun süttten kesilmesi de iki senedir. 'Bana, anne ve babana şükret. Sonuçta dönüş banadır.' dedik. Eğer seni bilmediğin bir konuda bana şirk koşmaya zorlayacak olurlarsa onlara itaat etme. Bununla beraber dünyada onlarla iyi geçin (Lokmân, 31/14-15).

Karı Koca Olarak İnsan

İnsan için kutsal bir sığınak durumunda olan ailenin esas unsurları, karı-kocadır. Karı-koca arasındaki ahlaki ilişkinin şekli, gerek çocukların şahsiyetlerinin şekillenmesinde gerekse toplumun sağlıklı bir şekil almasında birinci derecede etkindir. İslam, eşlerin birbirleriyle olan beşerî ilişkilerinde son derece samimi olunmasını ister. Bu samimiyetin oluşması ve devamı için ilişkilerin Allah'ın belirlediği ölçülere uygun sürdürülmesi gerektiğini vurgular:

Ey insanlar! İnsanı tek bir nefisten yaratan, o nefisten de eşini halk eden ve bu eşlerden pek çok erkek ve kadın üreten Allah'a karşı gelmekten sakının! (Nisâ, 4/1).

Yüce Allah, insanlığın üremesi ve neslin devamı için sadece karşı cinsler yaratmakla kalmamış, aynı zamanda bu cinsler arasında sevgi ve merhamet hisleri de oluşturmuştur. İşte erkek ile kadını bir araya getiren ve onları birlikte bir aile oluşturmaya sevk eden bu sevgi ve merhamet hisleridir. Kurulan ailenin ahenk içinde devamı ise sözünü ettiğimiz duygusal bağların devamıyla mümkün olur. Yazık ki sevgi ve merhamet gibi duygusal bağlar, kendiliğinden kalıcı olamamaktadır. Eşleri bir arada tutan bu bağların kalıcı hâle gelebilmesi için karı-kocanın kendi paylarına düşen yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekir. Eşlerin birbirlerine karşı olan yükümlülüklerine ayet-i kerime şöyle dikkat çeker:

Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır... (Bakara, 2/228).

İslam ahlakında kadın-erkek ve doğal olarak eşler arasındaki beşerî ilişkide her zaman göz önünde tutulması gereken ilke, Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir:

Mümin erkeklerle Mümin kadınlar, birbirlerinin dostlarıdır. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namaz kılarlar, zekât verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah, daima üstündür, hikmet sahibidir (Tevbe, 9/71).

Anne-Baba Olarak İnsan

İnsan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Çocuk, ailedeki sevgi ve şefkat ortamında büyür, gelişir ve zaman içinde yeni bir aile kurar. Dünyaya titrenen çocuklar, kurulan yeni ailenin esas unsurları hâline gelir. Böylece onlar da zamanla anne ve baba olur. Bu sebepten herkes, kimilerinin evladı, kimilerinin anne ve babası, kimilerinin kardeşi, halası, amcası, dayısı veya teyzesidir.

Hıristiyanlıktaki 'asli günah' inancının bir yorumuna göre Hz. Âdem ve Havva'nın işlediği ilk günahın dolayısıyla, her çocuk annesinden günahkâr olarak doğar. Bu günahından temizlenebilmesi için de din adamları tarafından vaftiz edilmesi gerekir. Oysa dinimize göre her insan tertemiz bir yaratılış üzere doğar. Anne-babaların hatalarından çocuklar sorumlu tutulmaz. Çünkü İslami anlayışa göre günah ve sevapta ferdi sorumluluk esastır. En'âm suresinde şöyle buyrulur:

Herkesin kazandığı sadece kendine aittir. Hiçbir insan, bir başkasının günahından sorumlu değildir (En'âm, 6/164).

İslam ahlak anlayışında her çocuk tertemiz bir yaratılış üzere doğar. Sonra anne babası onu kendi inanç ve kültürüne göre yetiştirir. Bu olgusal bir tespittir. Bu tespitten, Müslüman anne ve babanın çocuklarına karşı önemli bir ahlaki sorumluluğa sahip olması gerektiği sonucu çıkar. Anne ve babanın bu sorumluluğu, ilk önce evladını İslam inanç ve kültürüne göre yetiştirmeyi ve onlara kendi ahlaki faziletlerini kazandırmayı kapsamaktadır.

Bu sorumluluktan da önce anne ve baba, ister kız ister erkek olsun, çocuğun doğumunu sevinçle karşılayabilmelidir. Doğumun bizzat kendisini sevinçle karşılayabilmenin ön şartı ise çocuklar arasında kız-erkek ayırımı yapmayacak bir zihniyete sahip olmaktır. Çocuklar arasında yapılan kız-erkek ayırımı, kültürel bir problemdir ve her kültürde değişik yoğunlukta görülmektedir. Esasen bu tür bir ayırım, temelde bir zihniyet problemidir. İşte bu konuda İslamiyet bir zihniyet değişikliği gerçekleştirmiştir. Kız-erkek ayırımı konusunda –her kültürde mevcut olan– İslami olmayan zihniyeti, Kur'an şöyle ifade eder:

Onlardan birine bir kızı olduğu müjdelendiğinde içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü(!) müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır. Onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün! Ne kötü hükmediyorlar! (Nahl, 16/58-59).

Çocuk sahibi olma konusunda İslami zihniyeti, tevhid inancı şekillendirir. Tevhid inancında Allah, bütün varlık dünyasının Rabbi olduğundan, kozmolojik anlamda otoritenin tek kaynağıdır. Allah, hem yaratan hem şekillendiren hem düzen koyan hem de düzeni devam ettirendir. Bu çerçevede anne-babayı olduğu gibi çocuğu da yaratan Allah'tır. Çocuklar, yüce Allah'ın anne-babaya bağışladığı birer hediye. Kur'an'da konuyla ilgili şöyle buyrulur:

Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız, dilediğine de erkek evlat bağışlar. Yahut onlara dişili-erkekli ikiz çocuklar verir. Dilediği kimseye de hiç çocuk vermez. Allah her şeyi bilen, her şeye güç yetirendir (Şûrâ, 42/49-50).

Anne ve babanın yaşantılarıyla çocuklarına iyi örnek olması gerekir. Buna göre anne-baba, çocuklarına sadece ahlaki faziletleri anlatmakla yetinmemeli, bu faziletleri yaşantı hâline getirerek iyi birer örnek de olmalıdır. Öğüt verdiği hâlde, verdiği öğüte aykırı davranan insanlar, Kur'an'da şöyle uyarılır:

Sizler kitabı okuyup gerçekleri bildiğiniz hâlde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? (Bakara, 2/44).

Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında çok büyük bir günahdır (Sâf, 61/2-3).

Kardeş ve Akraba Olarak İnsan

İnsanlar toplum hâlinde yaşamak zorundadır. Bu sebepten insan mutluluğunun toplum mutluluğu ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Huzursuz bir toplumda yaşayan insanların huzurlu ve mutlu olması çok zordur. Toplumun huzurlu ve mutlu bir şekilde birliğini devam ettirebilmesi ise herkesin kendi görevini yerine getirmesine bağlıdır.

Anne ve babasından sonra insana en yakın olan kişiler, kendi kardeşleridir. İnsan hayatının en güzel günleri, kardeşleri arasında geçirdiği çocukluk günleridir. Aynı aile içinde yetişen, aynı anne ve babanın sevgi ve şefkatini gören kardeşler arasında çok kuvvetli bir yakınlık oluşur. Böyle bir yakınlığı başka insanlarla kurmak zordur. Bu sebepten dinimiz, insanın kardeşleriyle olan ilişkisini hiçbir zaman kesmemesini ister. Kur'an-ı Kerim'de bu konu şöyle açıklığa kavuşturulur:

Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak tutmayın! Anneye, babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın ve uzak komşulara, arkadaş ve dostlara, misafir, köle ve cariyelere iyilik edin! Allah, kendini beğenenleri ve böbürleneni sevmez (Nisâ, 4/36).

Öncelikle kimlere iyilik etmesi gerektiğini soran kişiye Peygamberimiz şu cevabı vermiştir:

Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine, bunlardan sonra gelen yakınlarına, sende hakkı bulunan ve ziyareti şart olan kimselere.⁶

Peygamberimizin akraba ziyareti konusundaki teşvik ve uyarısı da şöyledir:

Rızkının geniş, ömrünün uzun olmasını arzu eden akrabalarını ziyaret edip onlarla olan ilişkisini devam ettirsin.⁷

Komşu da dâhil beşerî her ilişkide göz önünde bulundurulması gereken genel ahlak ilkesi de şudur:

Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüzün hakkını tanımayan bizden değildir.⁸

⁶ Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-edebe", 129, hadis no: 5140.

⁷ *Tecrid*, VI. 364, hadis no: 965.

⁸ Buhârî, *Edebu'l-mufred*, I. 447.

Vatandaş Olarak İnsan

Bir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelen her insan, bir aileye mensup olarak doğar. İnsanın ailesinin de bağlı olduğu bir milleti vardır. Aynı dili konuşan, aynı dine inanan, ortak tarih ve kültüre sahip olan insan topluluklarına millet adı verilmektedir. İnsanlar bağlı olduğu aile ve milleti kendileri seçmez. Allah, insanı bir ailenin ferdi ve bir milletin mensubu olarak yaratır. Bu konu Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilir:

Ey insanlar! Sizi, bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en fazla kaçınanızdır. Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır (Hucurât, 49/13).

Ailenin devamı, aile bireyleri arasındaki sevgi ve saygıya bağlıdır. Milletin birlik ve beraberliği de o milleti meydana getiren insanlar arasındaki sevgi ve saygıyla mümkün olur. Kısaca milletin birlik ve dişliğinin teminatı, millet sevgisidir. Namus, şeref, haysiyet ve hürriyetimizin bir başka adı demek olan vatan kaybedilince dinî ve ahlaki bütün mukaddes değerlerimiz de beraberinde kaybolur.

Fiziki ve Sosyal Çevre İçinde İnsan

İnsan bir çevre içinde doğar ve hayatını o çevre içinde sürdürür. İnsanın içinde yaşadığı çevreyi ikiye ayırmak mümkündür. İnsanın doğduğu anda hazır bulduğu fiziki bir çevresi vardır ki bu, kişinin içinde yaşadığı coğrafya demektir. İnsanın kısmen doğumunda hazır bulduğu kısmen de beşerî ilişkileriyle zaman içinde kendisinin hazırladığı bir de sosyal çevresi vardır. İnsan hayatı için fiziki çevrenin önemi ne kadar büyük ise sosyal çevresi de aynı oranda önemlidir.

Fiziki Çevre İçinde İnsan

Yeryüzünde yaşayan bütün canlılar güneş, hava, su ve toprakla vazgeçilemez bir ilişki içindedir. Canlılar, yiyecek zinciri ile birbirlerine bağımlıdır. İnsan da canlılar dünyasının bir üyesi olarak varlığını tabiatla olan uyumuna borçludur. Çevrenin kirlenmesi, öncelikle insanın tabiatla uyumunu bozmuştur. Çevre kirliliğinin en önemli sebebi ise tabiata yanlış anlam verilmesinde aranmalıdır. İnsanlar, içinde yaşadığı tabiatı, sadece maddi olgular dizisinden ibaret olarak düşünmüştür. Bu sebepten tabiata yaklaşımlarında oldukça savurgan davranmış, denizleri kirletmiş, havayı teneffüs edilemeyecek hâle getirmiştir. Oysa İslam dinine göre tabiatın maddi olduğu kadar manevi bir boyutu da mevcuttur. Tabiatın maneviliğini vurgulayan ayet-i kerimelerden birkaçının anlamı şöyledir:

Yedi gök, yer ve onlarda bulunanlar Allah'ı tesbih eder. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız (İsrâ, 17/44).

Gövdesiz bitkiler ve ağaçlar da Allah'a secde eder (Rahmân, 55/6).

Gökte ve yerde olanların, güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiğini görmüyor musunuz? (Hacc, 22/18).

Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tesbihini bilir (Nûr, 24/41).

Bu ayetler, maddi olgular dizisinden ibaret görülen tabiatın İslam ahlakına göre bir de metafizik ve manevi boyutunun olduğunu göstermektedir. Bu durumda yerde ve göklerde yaratılmış en küçük varlıktan en büyüğüne kadar hiçbir şey, inanan insan için artık sıradan bir şey olarak düşünülemez. Çünkü canlı veya cansız her şeyin fiziki birer olgu olmasının ötesinde manevi birer değerleri de söz konusudur. Tabii çevre konusunda böyle bir arka plana sahip olan İslam düşüncesinde çevreye yapılan kötülük, doğrudan Allah'a karşı yapılan bir kötülük olarak değerlendirilir. Allah insandan tabiatı korumasını, ondaki dengeyi bozmamasını ister. Aksi hâlde, çıkacak sonuçlara katlanması gerekeceğini vurgular. Allah, Kur'an'da şöyle buyurur:

İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıkar. Allah da belki geri dönerler diye, yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır (Rûm, 30/30).

Hayvanlarla İlgisinde İnsan

Özelde hava, su ve toprağın kirlenmesinin genelde ise çevre probleminin sadece insanı değil, tabiatdaki bütün canlıları tehlikeye soktuğu açıktır. Dinimiz, aynı zamanda bir sevgi dindir. Müslümanlar, Allah'ı sevdiği için Allah'ın yarattığı her şeyi sever. Buna, "yaratılanı yaratanı ötürü sevmek" ilkesi adını vermek de mümkündür. Yaratılanlar arasında, sevlmeyi hak eden varlıklardan birisi de hiç şüphesiz hayvanlardır.

Hayvanları sevmek, onları korumakla mümkündür. Hayvanları korumak ise en genel anlamda, onların yaşadığı çevreyi, beslendiği suyu, havayı ve toprağı korumakla mümkün olur. Kur'an'da şöyle buyrulur:

Yerde yürüyen hayvan ve iki kanadıyla uçan kuşlardan hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra ancak Rabbi'ne toplanıp getirilirler (En'âm, 6/38).

Gerçekten, yumuşak başlı hayvanlardan alacağınız dersler vardır. Sütlerinden içerirsiniz. Onlarda sizin için daha birçok fayda vardır. Onların etlerinden de yersiniz (Mü'minûn, 23/21).

Tabiat Varlıklarıyla İlişkisinde İnsan

Tabiat, içinde yaşadığımız coğrafyanın bir başka adıdır. Tabiat, insan eli ile meydana gelmemiş Allah tarafından yaratılmıştır. Çevremizde bulunan her şey, tabiatın bir unsurudur. Bunlar, canlı olabildiği gibi cansız da olabilir. Ormanlar, akarsular, dağlar, taşlar, kuşlar ve çiçeklerin hepsi, kısaca hava, su ve toprağın bütününe genel olarak tabiat diyoruz. Allah'ın yarattığı her canlı, yaşayabilmek için tabiatı faydalanmak zorundadır. İnsan da hayatını tabiat içinde sürdürür. Ancak diğer canlılardan farklı olarak insan, çevresini kötüye kullanma ve onu tahrip etme yetisine sahiptir. Bu sebeptendir ki bugün insanların dokunmadığı yerler yaratıldığı hâl üzere dururken, insanların yaşadığı yerlerin büyük bölümü bozulmuş ve kirlenmiş bir hâldedir.

İslam ahlak anlayışında tabiat, Allah'ın insanlığa bir emanetidir. Beşeriyetin hayatını sürdürebilmesi için yeni yıldızlara taşınma imkânı yoktur. Bu sebepten içinde yaşadığımız tabiatı

sevmek ve korumak, insanlığın önde gelen görevlerinden birisi olmalıdır. Tabiatın sevilip korunması, hayvanları, ağaçları ve akarsuları ile onun bütün güzelliklerinin sevilmesi ve korunması ile mümkündür. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurur:

Çardaklı ve çardaksız üzüm bağlarını yaratan Allah'tır. Lezzetleri çeşitli, ekin ve hurmaları, zeytin ve narı, birbirine benzer ve benzemez şekilde yaratan O'dur. Ürün verdiği zaman ürününden yiyin; devşirildiği ve biçildiği günde hakkını verin, israf etmeyin! Çünkü Allah israf edenleri sevmez (En'âm, 6/141).

Her konuda olduğu gibi çevre konusunda da insanlık israf etmemeyi öğrendiği zaman, daha da mutlu olacaktır.

Sosyal Çevresi İçinde İnsan

İnsan, gerçekleştirdiği ahlaki yaşantısı ile doğumunda hazır bulduğu sosyal çevresini kendine göre şekillendirir. Ama o, bir taraftan bu çevreyi etkilerken diğer taraftan da bu çevreden etkilenir. İnsan hayatının huzur ve mutluluğu, sözünü ettiğimiz bu sosyal çevreyle olan ilişkiyle yakından ilgilidir. Bu sebepten kısaca da olsa insanın sosyal çevresine zarar verebilecek ahlaki kötülükler dikkat çekmekte fayda vardır. Bunlar, yalancılık, iftira, gıybet, kibir vb. ahlaki kötülüklerdir. İnsanın sağlıklı bir sosyal çevre oluşturabilmesi bu kötülüklerden kaçınmasıyla mümkündür. Şimdi kısaca bu kötülüklerle ilgili Kur'an'da yapılan uyarıları görelim:

a. Yalancılık

İslam ahlakında insanların ısrarla uyarıldıkları ahlaki kötülüklerden birisi yalandır. Yalancının ahlaken kötü olduğunu, esasen yalancının kendisi de bilir. Çünkü yalan söyleyen insan, kendisine "yalancı" denilmesini istemez. Bundan rahatsız olur. Yalan söz söylemek, beşerî ilişkileri köklü bir şekilde zedeler. Çünkü insanlar arasında iyi ilişkiler kurabilmenin zorunlu şartı, insanların birbirlerine güven duymalarıdır. İşte yalan, insanlar arasındaki bu güven ortamının oluşmasına engel olur. Karşılıklı olarak birbirlerine güvenemeyen insanların, sağlıklı ilişkiler kurabilmesi mümkün olmaz. Toplumunu meydana getiren fertler arasında sağlıklı ve samimi ilişkiler kurma imkânını ortadan kaldıran yalancılık, İslam ahlakında kesin bir dil ile yasaklanmıştır. Kur'an'da şöyle buyrulur:

Yalan sözden sakının! (Hacc, 22/30).

Yalan uyduranlar, Allah'ın ayetlerine inanmayanlardır. Yalancılar da onlardır (Nahl, 16/105).

Yalan, insanın kurabileceği her türlü beşerî ilişkiyi olumsuz yönde etkiler. İnsanın özenle kurduğu sosyal çevresine zarar verir. Güvenilen, itibar edilen insan olma özelliğini kaybeder. Bu sebepten, şakayla bile olsa yalan söylemek, iyi karşılanmaz. Peygamberimizin bu konudaki uyarısı şöyledir:

Yazıklar olsun o kimseye ki-insanları güldürmek için konuşur ve yalan söyler. Yazık, yazıklar olsun ona!⁹

Yalan, toplumda adaletin tesisine de engel olur. Bu sebepten dinimizde, yalancı şahitlik gibi yalan yere yemin etmek de kesin olarak yasaktır.

⁹ Tirmizî, "Kitâbu'z-Zühd", 10, hadis no: 2315.

b. İftira ve Gıybet

İftira etmek, bir insanı yapmadığı bir kötülükle suçlamaktır. Bu sebepten iftira insana yapılabilecek en büyük haksızlıklardan birisidir ve yalancılığın bir türüdür. Suçsuz ve günahsız insanlar iftira ile toplum önünde kötü ve suçlu duruma düşer, aile ve arkadaşlarına karşı zor durumda kalır. Hiçbir haksızlık veya kötülük yapmadığı hâlde, yapmış gibi işlem görür. Yüce Allah şöyle buyurur:

Mümin erkeklerle Mümin kadınlara yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir (Ahzâb, 33/58).

Uzak durulması gereken ahlaki kötülüklerden bir diğeri de insanları arkalarından çekiştirmektir. İnsanlar arkalarından çekiştirmenin bir adı da gıybettir. Hatasız insan düşünmek mümkün değildir. Her insanın birtakım hatalarının ve eksiklerinin olabileceğini önceden kabul etmek gerekir. Bu konuda ahlaki olan tavır, başkalarının hatalarını aramak yerine, kendi hatalarını görüp onları gidermenin yollarını aramaktır. Yüce Allah şöyle buyurur:

Ey inananlar! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. İnsanların günahlarını araştırmayın. Birbirinizi çekiştirmeyin. Sizden biriniz, hiç ölü kardeşinin etini yemek ister mi? Bundan tiksiniyorsunuz. O hâlde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeleri kabul edendir (Hucurât, 49/12).

c. Alay ve Hakaret

İnsanlarla alay etmek ve onlara hakaret etmek de insanın sosyal çevresine zarar veren ahlaki kötülüklerdendir. İnsan, toplum içinde yaşamak zorundadır. Toplum içinde yaşamak ise başka insanlarla ilişki kurmayı gerekli kılar. Etrafındaki insanlarla alay eden veya onlara hakaret eden kişi, çevresiyle sağlıklı bir ilişki kurma imkânını önceden kaybetmiş demektir. Kur'an'da bu konuyla ilgili şöyle buyrulur:

Ey Müminler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesin. Belki onlar, kendilerinden daha hayırlıdır. Kendi kendinizi ayıplamayın. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir. Kim tövbe etmezse işte bu kimseler zalim olanlardır (Hucurât, 49/11).

d. Kibir, Gösteriş ve Haset

Kibir, gösteriş ve haset de insanlar arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen, gayri-ahlaki tutumlardandır. Yüce Allah, kibir konusunda şöyle buyurur:

Kibirlenerek insanlardan yüzünü çevirme! Yeryüzünde böbürlenerek yürümek! Çünkü Allah, kendini beğenmiş, kibirli kimseleri asla sevmez (Lokmân, 31/18).

Gösteriş, kibirden kaynaklanan tutumun ve samimi olmama hâlinin adıdır ve ikiyüzlü davranmak demektir. Ayet-i kerime'de şöyle buyrulur:

Yazıklar olsun o Allah huzurunda duranlara ki namazlarını yanlış olarak kılarlar. Onlar aslında gösteriş yapıyorlar (Mâûn, 107/4-6).

Haset de kıskançlık hâlinin adıdır. Kıskançlık, insanın kendinde olmayan özelliklere sahip olanları çekememesi demektir. Gıpta ise insanın sahip olamadığı güzelliklere sahip olanları kıskanması yerine, o insanlar gibi olmaya çalışmasıdır. Gıpta, insanı ahlaken olgunlaştırır. Oysa haset, insanı ahlaken küçülten kötü bir huydur. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin

kazandıklarından nasipleri olduğu gibi kadınların da kazandıklarından nasipleri vardır. Allah'tan O'nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi bilmektedir (Nisâ, 4/32).

Haset edip kıskançlık yapanların kötülüğünden şu şekilde Allah'a sığınılması istenir:

De ki: Yarattığın şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbi'ne sığınırım (Felak, 113/1-5).

e. Nifak ve Fitne

Nifak, kısaca iki yüzlülüktür. İkiyüzlü davranan insanın din dilindeki adı münafıktır. Konuştuğunda yalan söylemesi, verdiği sözde durmaması ve kendisine teslim edilen emaneti korumaması münafık bir insanın en belirgin özelliklerindedir. Bu özelliklerin hepsi, insanlar arasındaki güveni sarsar. Kardeşlik, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerini bozar. İnsanlar arasında nifak ve fesat çıkaran kimseler hakkında Allah'ın hükmü şöyledir:

İnsanlardan öyleleri vardır ki dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böyleleri, söylediklerinin kalpten geldiğine Allah'ı da şahit tutar. Hâlbuki o, en büyük düşmandır. Eğer o yeryüzünde iş başına geçerse bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli kurutmaya koşar. Allah fesadı sevmez. Ona 'Allah'tan kork!' denildiğinde, izzet-i nefsi kendini günaha sürükler. Ona cehennem kâfidir. Orası ne fena yerdir (Bakara, 2/204-206).

Fitne de insanlar ve toplumların huzurunu kaçırıp anlaşmazlıklar ve kavgalar üretmek için söz ve davranışlarla kötü teşebbüslerde bulunmaktır. Yüce Allah, fitne konusunda şöyle buyurur:

Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür (Bakara, 2/191).

Fitneye uğramak, öldürülmekten beterdir. Onlar, ellerinden gelse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle dövüşmekte devam edeceklerdir. Kim ki dininden döner ve kâfir olarak ölürse bu gibilerin bütün yaptıkları, dünyada da ahirette de boşa gider. Bunlar cehennemlikler ve cehennemde kalıcıdırlar (Bakara, 2/217).

Sonuç olarak İslam ahlakı, koymuş olduğu mutlak değerler ve evrensel ilkeler ile ahlaklı birey ve ahlaklı bir toplum inşa etmeyi hedeflemiş ve tarihi tecrübe içinde bu hedefini gerçekleştirmiştir.

Kaynakça

- ABELSON, Razi - NIELSEN, Kai, "Ethics, History of", *The Encyclopedia of Philosophy*.
 BUHÂRÎ, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1992.
 EBÛ DÂVÛD, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
 GAZÂLÎ, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Mısır 1302.
 İBN MANZÛR, "Hulk", *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1956.
 MUSLİM, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1992.
Tecrid-i sarîh, DİB Yay., Ankara 1983.
The Shorter Oxford English Dictionary, ed. by C. T. Onions, I. Oxford: Clarendon Press 1950.
 TİRMİZÎ, *es-Sünen*, İstanbul 1992.